

بسم الله الرحمن الرحيم

۵۰۰
۱
۴۱۸
مغری

جریان‌شناسی تفسیر سلفی

علی فتاحی

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

پاییز ۱۳۹۷

فتحی، علی، ۱۳۵۳ اسفند -

جریان شناسی تفسیر سلفی / علی فتحی - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۷.

هفته، ۲۹۹ ص.: نمودار. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۴۵۲: قرآن پژوهی؛ ۴۹)

ISBN: 978-600-298-197-4

بها: ۲۱۰۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیفا.

کتابنامه. ص. [۲۷۳] - ۲۸۷: همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. تفاسیر اهل سنت. ۳. Qur'an -- *Sunnite hermeneutics. ۳. سلفیه. ۴. Salafiyah. الف. پژوهشگاه حوزه و

دانشگاه. ب. عنوان.

۲۹۷/۱۷۲۴

BP۹۸/۴۱۳۹۶ ج ۱۸/ف

۵۰۹۵۶۶۹

شماره کتابشناسی ملی

جریان شناسی تفسیر سلفی

مؤلف: علی فتحی (عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه): afathi@rihu.ac.ir

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه آرای: اعتصام

ویراستار: سیدعلی شاه چراغ

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۷

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۲۱۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)

نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

فروش اینترنتی: www.ketab.ir/rihu

جمهوری اسلامی ایران

شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری

عنوان طرح

جریان‌شناسی تفسیر سلفی

این طرح در سیزدهمین جلسه شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری، مورخ ۱۳۹۲/۴/۲۴ به

تصویب رسیده است.

سخن نخست

در جهان امروز، پیشرفت و توسعه بر مبنای علم و فناوری استوار شده و پژوهش از مهم‌ترین پیشران‌های توسعه در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی به حساب می‌آید و توفیق پایدار در این زمینه‌ها در صورتی محقق می‌شود که در برنامه‌ریزی‌های هدفمند و کلان، توجه مناسبی به امر پژوهش و توسعه بر مبنای علم و فناوری صورت پذیرد.

در این میان اما حوزه علوم انسانی به دلیل نقش کلیدی و تأثیرگذار آن در زیرساخت‌های فکری فرهنگی جامعه اهمیتی درخور دارد؛ این اهمیت در نظام متکی بر اندیشه اسلامی به دلیل غنا و عمق آموزه‌های دینی نسبت به نیازهای گوناگون انسانی مضاعف به نظر می‌رسد.

از سوی دیگر قرآن کریم به مثابه کتاب هدایت الهی انسان و جامعه و منبع نخست معرفت دینی، همواره برای اندیشمندان دین‌باور و جستجوگر گنج‌نامه‌ای سرشار بوده و جریان‌های گوناگون تفسیری در جغرافیای عالم اسلام، هر یک از منظری به دنبال کشف و ارائه ابعاد هدایتی آن بوده‌اند. مجموعه این تجربه‌های تفسیری به‌رغم اختلافات، امروزه به مثابه رنگین‌کمانی ارزشمند از شیوه‌های فهم و شناخت ابعاد هدایت قرآنی رخ می‌نماید. شکی نیست که در پاسخ به نیازها و پرسش‌های عصری و به دلیل ماهیت فزاینده معرفت و هدایت قرآنی، می‌توان و باید مستند به منطق اجتهادی و قابل دفاع تفسیر، تجربه‌های گذشته را بازخوانی کرد. طبعاً تفسیر ضابطه‌مند قرآن کریم نرم‌افزاری ارزنده برای تولید علوم انسانی اسلامی خواهد بود.

در این راستا شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری پروژه های علمی خاصی را مورد حمایت قرار داده است که طرح کلان نقد و بررسی جریان های تفسیری با اجرای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه از آن جمله بوده است. محصول این طرح اکنون پس از سال ها پژوهش از سوی جمعی از محققان قرآن پژوه به جامعه علمی تقدیم می شود که در اینجا از عموم دست اندرکاران تولید آن در پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دیگر استادان ارجمند که در تألیف و ارزیابی آن نقش داشته اند، قدردانی می شود.

شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی رحمته‌الله بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان منبع درسی در زمینه مکاتب و جریان‌های تفسیری، برای دانشجویان رشته‌های علوم قرآن و حدیث، تفسیر و ادیان و مذاهب اسلامی در مقطع تحصیلات تکمیلی فراهم شده است که البته دیگر علاقه‌مندان به این زمینه تحقیقی نیز می‌توانند از آن بهره‌مند شوند.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم اثر، جناب حجت‌الاسلام دکتر علی فتحی زنجانی و نیز از ارزیابان محترم اثر، حضرات آقایان حجت‌الاسلام والمسلمین سید محمدعلی ایازی و حجت‌الاسلام والمسلمین محمدعلی مهدوی‌راد سپاسگزاری کند.

همچنین از نقش حمایتی شورای عالی عتف به‌ویژه سروران معزز کمیسیون علوم انسانی، معارف اسلامی و هنر، از این پروژه در قالب طرح کلان ملی نقد و بررسی جریان‌های تفسیری و نیز پیگیری‌های مجدانه مدیران محترم گروه قرآن‌پژوهی در طول سال‌های اخیر، حضرات آقایان دکتر محمدباقر سعیدی‌روشن، دکتر محمد اسعدی و دکتر سید محمود طیب‌حسینی قدردانی می‌شود.

فهرست اجمالی

۱ پیشگفتار

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۵ مفهوم‌شناسی

۱۹ جریان تفسیر سلفی

۲۱ شاخص‌های تفسیر سلفی

فصل دوم: سیر تحول و تطور تاریخی جریان سلفی

۲۹ بسترها و رگه‌های سلفی‌گری در صدر اسلام

۳۶ سیر تحول تاریخی سلفیه و اصول حاکم بر نگرش فکری آن

فصل سوم: تفسیرهای سلفی بر اساس سیر تاریخی

۹۶ ۱. تفسیرهای در سده‌های نخست سلفیه

۱۰۴ ۲. تفسیرهای سلفیه در سده میانی

۱۲۸ ۳. تفسیرهای سده‌های اخیر جریان سلفی

فصل چهارم: بررسی مبناشناختی جریان تفسیر سلفی

۱۷۱ ۱. نقل‌گرایی و نص‌گرایی افراطی

۱۸۰ ۲. ظاهرگرایی افراطی

۲۰۴ ۳. مرجعیت بدون ضابطه سلف در تفسیر

فصل پنجم: بررسی روش شناختی جریان تفسیر سلفی

۱. تفسیر بی ضابطه از ظواهر آیات ۲۲۳
۲. اختلاف سلفیه با سلف در تفسیر آیات صفات خبری ۲۲۶
۳. پیش داوری و تفسیر به رأی ۲۳۵
۴. دستبرد در روایات تفسیری ۲۴۰
۵. استفاده از مکانیزم فرافکنی در تفسیر ۲۴۲
۶. مراعات نکردن انصاف و اخلاق علمی ۲۴۳
۷. مخاطب محوری در تفسیر ۲۴۶

فصل ششم: پیامدهای فرهنگی و اجتماعی سلفی گری در جهان اسلام

۱. تکفیر گسترده مخالفان ۲۵۰
۲. توسعه و تفسیر بی ضابطه مفاهیم کلیدی اسلامی ۲۵۸
۳. اتهام مخالفان به بدعت گذاری ۲۶۰
۴. ایجاد اختلاف میان مسلمین ۲۶۴
۵. بسترسازی اتهام خشونت گرایی به اسلام ۲۶۷

چکیده و نتیجه نهایی

- ۲۶۹
- منابع و مأخذ ۲۷۳
- نمایه ها ۲۸۹

فهرست تفصیلی

۱	پیشگفتار
۳	تفاوت اثر پیش رو با آثار مشابه

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۵	مفهوم شناسی
۵	۱. جریان و جریان شناسی
۶	۲. سلفی
۸	مفهوم اصطلاحی سلفیه
۸	الف) سلفیه در اصطلاح سنتی و عام
۹	قلمرو سلف
۱۲	ب) سلفیه در اصطلاح معاصر و خاص
۱۴	گرایش های اصلی جریان سلفیه معاصر
۱۵	پ) تفاوت سلفیه وهابی با سلفیه سنتی و اصلاحی
۱۶	یک) تلقی سلفی گری به عنوان مذهب
۱۸	دو) رویکرد افراطی و تکفیری
۱۹	۳. جریان تفسیر سلفی
۲۰	تفسیر سلفی
۲۱	شاخص های تفسیر سلفی
۲۲	۱. نقل گرایی افراطی و خردستیزی
۲۳	۲. ظاهر گرایی افراطی
۲۴	۳. مرجعیت بی ضابطه سلف در تفسیر
۲۵	۴. بدعت انگاری اندیشه ها و مذاهب غیر سلفی
۲۶	۵. مخاطب محوری
۲۶	۶. کتمان یا توجیه روایات تفسیری مربوط به فضائل اهل بیت علیهم السلام

فصل دوم: سیر تحول و تطور تاریخی جریان سلفی

۲۹	بسترها و رگه‌های سلفی‌گری در صدر اسلام
۳۲	۱. خوارج و روح سلفی‌گری
۳۳	۲. اسلام اموی و رویکرد سلفی‌گری
۳۶	سیر تحول تاریخی سلفیه و اصول حاکم بر نگرش فکری آن
۳۶	۱. مرحله شکل‌گیری سلفی‌گری نقلی
۳۸	شخصیت‌های تأثیرگذار
۳۸	الف) احمد بن حنبل
۴۲	عناصر سلفی‌گری احمد بن حنبل
۴۷	ب) حسن بن علی بریهاری، سلفی افراطی
۵۱	پ) ابن بطله عکبری
۵۲	۲. مرحله نظام‌سازی فکری؛ سلفی‌گری نظری - عقیدتی
۵۳	شخصیت‌های اثرگذار
۵۳	الف) ابن تیمیه، بنیان‌گذار فکری سلفیه
۵۶	ابن تیمیه از منظر دانشمندان مسلمان
۵۷	۱. انکار مسلم‌ات با ادعای اجماع
۵۸	الف) ادعای اجماع بر نفی تأویل صفات
۵۸	ب) ادعای اجماع بر عدم نزول آیه ۵۵ سوره مائده درباره امام علی (علیه السلام)
	پ) ادعای اجماع بر دروغ بودن نزول آیات ۸ و ۹ سوره انسان درباره
۵۹	اهل بیت (علیهم السلام)
۵۹	ت) ادعای اجماع درباره برتری خلفای سه‌گانه بر امام علی (علیه السلام)
۶۰	۲. ادعاهای خلاف واقع ابن تیمیه
۶۱	۳. اعتبار بخشی به مرجعیت مطلق سلف
۶۲	۴. مبارزه با مرجعیت علمی و تردیدافکنی در فضائل اهل بیت (علیهم السلام)
۶۵	ب) ابن قیم جوزی
۶۷	پ) ابن کثیر
۶۷	۳. مرحله تأسیس؛ سلفی‌گری سیاسی - مذهبی
۶۹	جریان سلفیه به لحاظ خاستگاه
۷۰	الف) سلفیه وهابی
۷۰	محمد بن عبد الوهاب، پیشوای سلفیه افراطی
۷۲	پیمان تاریخی محمد بن عبد الوهاب و محمد بن سعود
۷۴	تأثیر سلفیه وهابی بر دیگر جنبش‌های سلفی
۷۵	شاخه‌های سلفیه وهابی

۷۶	یک) سلفیه رسمی (درباری).....
۷۷	دو) سلفیه اخوانی.....
۷۸	سه) سلفیه سروریه.....
۷۹	چهار) سلفیه جهادی.....
۸۱	پنج) سلفیه تکفیری.....
۸۱	شش) نو سلفیه.....
۸۲	ب) سلفیه زیدیه.....
۸۳	یک، گرایش سلفی ابن الوزیر.....
۸۴	دو، گرایش سلفی ابن الامیر.....
۸۵	سه، سلفی گری شوکانی.....
۸۶	پ) سلفیه اصلاحی.....
۹۰	ت) سلفیه دیوبندیه.....
۹۲	چکیده فصل.....

فصل سوم: تفسیرهای سلفی بر اساس سیر تاریخی

۹۶	۱. تفسیرهای در سده‌های نخست سلفیه.....
۹۶	الف) تفسیر جامع البیان ابن جریر طبری.....
۹۷	سلفی گری طبری در تفسیر.....
۹۷	یک) نقل‌گرایی افراطی.....
۹۸	دو) اهتمام به اقوال سلف در تفسیر.....
۹۹	سه) کتمان یا توجیه روایات فضائل اهل بیت (علیهم السلام).....
۹۹	چهار) ظاهرگرایی در تفسیر آیات صفات.....
۱۰۲	ب) تفسیر ابوالمظفر سمعانی.....
۱۰۲	سلفی گری سمعانی در تفسیر.....
۱۰۲	یک) تبعیت از سلف.....
۱۰۳	دو) ظاهرگرایی افراطی.....
۱۰۴	سه) دیدگاه جانبدارانه یا توجیه فضائل اهل بیت (علیهم السلام).....
۱۰۴	۲. تفسیرهای سلفیه در سده میانی.....
۱۰۵	الف) تفسیر ابن تیمیه.....
۱۰۶	سلفی گری ابن تیمیه در تفسیر.....
۱۰۶	یک) تفسیر گزینشی و نگرش ابزاری.....
۱۰۸	دو) برخورد گزینشی و مخالفت با اقوال معارض سلفیه.....
۱۱۰	سه) ظاهرگرایی در تفسیر آیات صفات.....
۱۱۴	چهار) انکار مجاز در قرآن.....
۱۱۵	ب) تفسیر القیم، ابن قیم جوزی.....

۱۱۶	سلفی‌گری ابن‌قیم در تفسیر
۱۱۶	یک (تفسیر گزینشی آیات قرآن)
۱۱۶	دو (ظاهرگرایی افراطی در آیات صفات خبری)
۱۱۷	سه (اتهام مخالفان به بدعت‌گذاری)
۱۱۸	چهار (کتمان یا توجیه فضائل اهل بیت (علیهم‌السلام))
۱۱۸	پنج (پایبندی به مرجعیت سلف)
۱۱۹	پ (تفسیر القرآن العظیم، ابن‌کثیر)
۱۲۰	سلفی‌گری ابن‌کثیر در تفسیر
۱۲۰	یک (مرجعیت سلف در تفسیر)
۱۲۰	دو (کتمان یا توجیه فضائل اهل بیت (علیهم‌السلام))
۱۲۲	سه (نقل‌گرایی)
۱۲۳	چهار (انحراف از روش عدم نقل اسرائیلیات)
۱۲۴	پنج (ظاهرگرایی در تفسیر صفات)
۱۲۶	ت (تفسیر روائع التفسیر، ابن‌رجب حنبلی)
۱۲۷	سلفی‌گری ابن‌رجب در تفسیر
۱۲۷	یک (مرجعیت سلف در تفسیر)
۱۲۷	دو (تفسیر گزینشی و جانبدارانه)
۱۲۷	سه (ظاهرگرایی در آیات صفات)
۱۲۸	۳. تفسیرهای سده‌های اخیر جریان سلفی
۱۲۹	الف (فتح البیان فی مقاصد القرآن، قنوجی)
۱۲۹	سلفی‌گری قنوجی در تفسیر
۱۲۹	ظاهرگرایی در تفسیر آیات صفات
۱۳۱	ب (محاسن التأویل، قاسمی)
۱۳۲	سلفی‌گری قاسمی در تفسیر
۱۳۲	یک (مرجعیت سلف در تفسیر)
۱۳۳	دو (ظاهرگرایی در صفات خبری)
۱۳۵	پ (تفسیر المنار، عبده و رشیدرضا)
۱۳۶	سلفی‌گری رشیدرضا در تفسیر
۱۳۶	یک (تصریح رشیدرضا بر سلفی‌گری)
۱۳۷	دو (جانبداری و تجلیل از بزرگان سلفیه، به‌ویژه ابن‌تیمیه)
۱۳۹	سه (پذیرش مرجعیت سلف در تفسیر)
۱۴۳	ت (تیسیر الکریم الرحمن فی تفسیر الکلام المنان، سعدی)
۱۴۳	سلفی‌گری سعدی در تفسیر
۱۴۳	یک (پایبندی به مرجعیت سلف)
۱۴۴	دو (اهتمام به نیاز مخاطبان)

۱۴۴	سه) ظاهرگرایی در تفسیر صفات الهی
۱۴۶	چهار) کتمان یا توجیه فضائل اهل بیت (علیهم السلام)
۱۴۸	ث) أضواء البیان فی ایضاح القرآن بالقرآن، شتیقوی
۱۴۹	سلفی‌گری شتیقوی در تفسیر
۱۴۹	یک) ظاهرگرایی افراطی در تفسیر
۱۵۱	دو) انکار مجاز
۱۵۱	سه) اعتماد به سلف در تفسیر
۱۵۲	ج) الكنز الثمین تفسیر ابن عثیمین
۱۵۴	سلفی‌گری ابن عثیمین در تفسیر
۱۵۴	یک) ظاهرگرایی افراطی
۱۵۵	دو) پذیرش مرجعیت سلف و پیروی از ابن تیمیه
۱۵۵	سه) اتهام مخالفان به بدعت‌گذاری
۱۵۶	چهار) کتمان و تردید افکنی در فضائل اهل بیت (علیهم السلام)
۱۵۷	چ) ایسر التفاسیر لکلام العلی الکبیر، جزائری
۱۵۹	سلفی‌گری جزائری در تفسیر
۱۵۹	یک) مرجعیت سلف در تفسیر
۱۵۹	دو) ظاهرگرایی افراطی در آیات صفات خبری
۱۶۰	سه) اتهام بدعت‌گذاری به مخالفان
۱۶۰	چهار) تصفیه یا توجیه فضائل اهل بیت (علیهم السلام)
۱۶۰	ح) التدبر والبیان فی تفسیر القرآن بصحیح السنن، مغراوی
۱۶۲	سلفی‌گری مغراوی در تفسیر
۱۶۲	یک) ظاهرگرایی افراطی در آیات صفات خبری
۱۶۳	دو) پایبندی به مرجعیت سلف و مفسران سلفیه
۱۶۴	سه) نقل‌گرایی افراطی
۱۶۴	چهار) مخاطب محوری
۱۶۵	پنج) بدعت‌انگاری اندیشه مخالفان
۱۶۶	شش) کتمان یا توجیه فضائل اهل بیت (علیهم السلام)
۱۶۸	چکیده فصل

فصل چهارم: بررسی مباحثناختی جریان تفسیر سلفی

۱۷۱	۱. نقل‌گرایی و نص‌گرایی افراطی
۱۷۳	نادیده‌گرفتن نقش عقل در تفسیر
۱۷۷	بررسی و نقد
۱۷۷	یک) کنار نهادن عقل مخالف آموزه‌های صریح قرآن
۱۷۷	دو) همسان‌انگاری تفسیر عقلی با تفسیر به رأی

۱۷۸	سه) جعلی دانستن احادیث فضیلت عقل
۱۷۹	چهار) تقدیم ظواهر نقلی بر مسلمات عقلی
۱۸۰	۲. ظاهرگرایی افراطی
۱۸۶	مؤلفه‌های ظاهرگرایی سلفیه در تفسیر
۱۸۶	الف) انکار تأویل ضابطه‌مند
۱۹۰	بررسی و نقد
۱۹۰	یک) کاربرد تأویل در زبان متعارف عقلایی
۱۹۱	دو) موارد نقض تأویل در تفاسیر سلفی
۱۹۳	سه) علل و انگیزه‌های خاص پرهیز از تأویل
۱۹۳	ب) انکار مجاز در قرآن
۲۰۱	بررسی و نقد
۲۰۱	یک) کاربرد مجازی، کاربرد متعارف
۲۰۲	دو) خلط میان مجاز ادبی و مجاز فلسفی
۲۰۳	سه) موارد نقض در آثار منکران مجاز
۲۰۳	چهار) ناتوانی از ارائه جایگزین کارآمد برای مجاز
۲۰۴	۳. مرجعیت بدون ضابطه سلف در تفسیر
۲۰۶	برتری سلف بر دیگران
۲۰۶	الف) مستند روایی؛ روایت خیر القرون
۲۰۷	بررسی و نقد
۲۰۷	یک) بررسی سند روایت خیر القرون
۲۰۸	دو) بررسی معنای روایت خیر القرون
۲۰۸	۱) عدم تطابق معنای واژه قرن با تفسیر سلفیه
۲۰۹	۲) اختلاف نظر درباره مراد از خیر در روایت
۲۱۰	۳) تعارض با روایات دیگر و آیات قرآنی
۲۱۱	۴) ناسازگاری با واقعیت‌های تاریخی
۲۱۳	ب) مستند قرآنی، آیه رضوان
۲۱۶	بررسی و نقد
۲۱۶	یک) اختلاف در عدالت صحابه
۲۱۷	دو) اعتراف به اختلاف سلف در تفسیر
۲۱۸	چکیده فصل

فصل پنجم: بررسی روش شناختی جریان تفسیر سلفی

۲۲۳	۱. تفسیر بی ضابطه از ظواهر آیات
۲۲۶	۲. اختلاف سلفیه با سلف در تفسیر آیات صفات خبری
۲۳۵	۳. پیش داوری و تفسیر به رأی

۲۴۰		۴. دستبرد در روایات تفسیری
۲۴۰		الف) حذف کامل حدیث
۲۴۱		ب) تبدیل بخشی از حدیث و تبدیل آن به کلمات مبهم
۲۴۱		پ) حذف آثار و مستندات حقانیت شیعه در چاپ‌های اخیر
۲۴۲		۵. استفاده از مکانیزم فرافکنی در تفسیر
۲۴۳		۶. مراعات نکردن انصاف و اخلاق علمی
۲۴۶		۷. مخاطب محوری در تفسیر
۲۴۷		چکیده فصل

فصل ششم: پیامدهای فرهنگی و اجتماعی سلفی‌گری در جهان اسلام

۲۵۰		۱. تکفیر گسترده مخالفان
۲۵۸		۲. توسعه و تفسیر بی‌ضابطه مفاهیم کلیدی اسلامی
۲۶۰		۳. اتهام مخالفان به بدعت‌گذاری
۲۶۴		۴. ایجاد اختلاف میان مسلمین
۲۶۷		۵. بسترسازی اتهام خشونت‌گرایی به اسلام
۲۶۷		چکیده فصل
۲۶۹		چکیده و نتیجه نهایی

منابع و مأخذ

۲۷۳		الف) کتاب‌ها
۲۸۶		ب) مقالات
۲۸۶		پ) منابع لاتین

نمایه‌ها

۲۸۹		نمایه آیات
۲۹۳		نمایه روایات
۲۹۵		نمایه اصطلاحات
۲۹۷		نمایه اشخاص

پیشگفتار

بسم الله الرحمن الرحيم

«قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ».^۱

اصل بازگشت به اسلام ناب، همواره آرزو و آرمان اندیشمندان اسلامی بوده و در گام‌های نخست خود با شعارها و اهداف مبارکی چون اصلاح جامعه بر اساس الگوی نخستین اسلامی و با احیای امر به معروف و نهی از منکر و مبارزه با خرافه‌ها و رفتارهای بدعت‌آمیز مسلمانان، وارد عرصه جامعه اسلامی شد؛ هرچند تفسیر و مصداق آن هیچ‌گاه یکسان نبوده است.

بازگشت به اسلام نخستین، در دوران معاصر، دست‌کم با دو تفسیر و دو مصداق بارز در جوامع اسلامی بروز یافته است:

۱. اصول‌گرایی اسلامی و تفسیر عقلی که در میان عالمان اسلامی و اصلاح‌گران از عصر سیدجمال تا امام خمینی رحمه‌الله مطرح و نمونه بارز آن، تشکیل حکومت مردم‌سالاری دینی بر پایه آموزه‌های اسلام ناب و بر اساس نظام ولایت فقیه بود که در برابر اسلام متحجر و التقاطی بر پا شد. از همین رو همواره با چالش‌های جدی و مخالفت‌های استکبار جهانی و سرسپردگان آنها همچون آل‌سعود و مانند آن روبه‌رو بوده است.

۲. تفسیری با شعار سلفی‌گری به رهبری محمدبن عبدالوهاب با داعیه خلافت اسلامی که با پشتیبانی سیاسی آل‌سعود و پیوند آنها با آل‌شیخ در سرزمین وحی شکل گرفت و از بدو پیدایش، در کانون توجه و حمایت همه‌جانبه دشمنان اسلام بود. توضیح آنکه پس از فروپاشی

امپراطوری عثمانی در ۱۹۲۵ میلادی، مهم‌ترین دغدغه مسلمانان اهل سنت، خلافت بود و شماری از متفکران آنان در مصر، برای نخستین‌بار راهکار اصلی برون‌رفت از آن وضعیت اسفناک را بازگشت به سلف دانستند؛ هرچند وهابیان از این شعار سوء استفاده کرده، خود را سلفی نامیده و افکار ابن تیمیه را در جایگاه رهبری فکری سلفیه ترویج کردند.^۱

جریان سلفی‌گری، با ادعای پیروی از اسلام ناب، تفسیر انحصاری و انعطاف‌ناپذیر از قرآن کریم و سنت سلف و عملکردهای خشونت‌آمیز، پیامدهای زیانباری برای جهان اسلام داشته، سبب خدشه‌دار شدن وجهه اندیشه‌های ناب اسلامی شده است. متأسفانه قرائت سلفی افراطی از اسلام، اقبال ویژه دشمنان دیرینه اسلام را برای ضربه وارد کردن به این آیین جاودانی و عقلانی را در پی داشته است.

نگرش سلفی‌گری بر تفسیر سطحی از متون دینی، نفی تأویل و نادیده گرفتن نقش عقل در تفسیر استوار بوده است. این نوع نگرش به دلیل خویشاوندی آن با مکتب اهل حدیث، در میان اهل سنت نمود و پیروان بیشتری داشته و به تدریج به یک جریان فکری تبدیل شده است؛ البته رویکرد ظاهرگرایانه به تفسیر متون اسلامی، از جمله قرآن و سنت، با اختلاف در تحلیل و مبانی در میان اخباری‌گری سنتی، اخباری‌گری جدید و مکتب تفکیک، در دهه‌های اخیر پیروانی داشته؛ با این تفاوت بنیادین که این رویکردها به برکت روایات اهل بیت (علیهم‌السلام)، در دام ظاهرگرایی افراطی سلفیه، گرفتار نشده است. برای نمونه، با اینکه اعتماد به ظاهر آیات و روایات و رد هرگونه تأویل، از جمله اصول اساسی مکتب تفکیک بوده، اما تأویل‌های مطابق با اصول زبان عربی نیز معقول شمرده شده است. همچنین پیروان مکتب تفکیک، بر جدایی و تمایز راه عرفان و فلسفه از مسیر دین تأکید می‌کنند؛ اما همچون سلفیه، با عقل، فلسفه و عرفان سرستیز نداشته، محصول نگرش عقلی را بدعت و خرافه نمی‌شمارند.^۲

با توجه به گسترش و ترویج گرایش‌های سلفی‌گری در جهان اسلام که عمده‌تأثیرش بر تفسیر ظاهری خاص از قرآن و سنت است، مبانی و روش فهم آنها از اسلام و قرآن، نیازمند بازخوانی است؛ از این‌رو لازم است جریان تفسیر سلفی و تمایز آن با تفسیر اصیل اسلامی

۱. بوطی، السلفیه مرحله زمنية مبارکه لا مذهب اسلامی، ص ۲۳۱.

۲. ر.ک: حکیمی، عقل خودبنیاد دینی، ص ۳۹ - ۴۰؛ همو، مکتب تفکیک، ص ۱۸۱؛ اسلامی، رؤیای خلوص، بازخوانی مکتب تفکیک، ص ۴۰ - ۴۷.

روشن شود. افزون بر آن، نفس شناسایی، تبیین و تحلیل جامع تفسیر سلفی که یک جریان با اهمیت و اثرگذار در مطالعات قرآن پژوهی است، برای محققان و دانشجویان رشته های تفسیر، علوم قرآنی، تاریخ و کلام اسلامی ضروری است.

تفاوت اثر پیش رو با آثار مشابه

تاکنون درباره سلفیه و شاخه های آن به صورت کلی و پراکنده، آثار فراوانی نگاشته شده؛ اما در خصوص جریان تفسیر سلفی، مبانی و روش تفسیری آن، تاکنون پژوهشی جامع، مستقل و شایسته انجام نشده است. البته عالمان سلفیه، در این راستا تلاش های جانبدارانه ای در حد معرفی اجمالی، و نه بیش از آن، انجام داده اند. برای نمونه، مغراوی؛ یکی از نویسندگان معاصر سلفی، با تقسیم تفاسیر به سلفی و خلفی، به معرفی تفاسیر و مفسران سلفیه پرداخته و سلفی گری را ستوده است. درباره تفسیر سلفی معاصر نیز اثری با عنوان *المدرسة السلفية في التفسير في العصر الحديث*، توسط اهل سنت نگاشته شده که به صورت اجمالی به معرفی جریان سلفی، عناصر، اصول و مصادر آن با تکیه بر تفسیر المنار پرداخته است. تنها اثری که به جوانبی از تفسیر سلفی اشاره کرده، مقاله «آسیب شناسی جریان تفسیر سلفی» است که در ضمن جلد اول کتاب آسیب شناسی جریان های تفسیری آمده است. این اثر نیز از آنجاکه شاید در صدد شناسایی کامل جریان تفسیر سلفی، به ویژه سلفی معاصر نبوده، به صورت کلی و پراکنده به آسیب شناسی روشی و گاه مبنایی این جریان پرداخته و در آن، تمایز این جریان سلفیه با جریان های دیگر، از جمله جریان تفسیر روایت گرا و اشعری، چندان روشن نشده است.

این نوشتار با اهداف: معرفی جریان تفسیر سلفی معاصر به جامعه علمی و پژوهشی کشور، آشنایی با سیر تحول و تطوّر جریان تفسیر سلفی از آغاز تاکنون، بررسی مبانی نظری و روش تفسیری جریان سلفی و تحلیل پیامدهای فرهنگی و اجتماعی آن در جامعه اسلامی، نخست، جریان سلفی، شخصیت های اثرگذار و جایگاه آن در جهان اسلام، و به طور خاص، رویکرد تفسیری آن را کاویده، و در صدد است با شناسایی و واکاوی جریان سلفیه، به ویژه سلفیه افراطی و با تأکید بر آثار تفسیری آنها، مبانی مهم نظری و روش تفسیری آن جریان را استخراج، تحلیل و تبیین کند.

روش به کار رفته در این پژوهش، توصیفی - تحلیلی است؛ بدین معنا که ابتدا به توصیف، سپس به بررسی تحلیلی جریان سلفی گری، مبانی نظری و روش شناسی آن در حوزه فهم و تفسیر قرآن و نیز پیامدهای فکری، فرهنگی و اجتماعی آن در جامعه اسلامی پرداخته است.

از آنجاکه بیشتر مفسران سلفیه، وامدار دیدگاه‌های سلفی ابن تیمیه بوده و تقریباً سخن جدیدی ابراز نکرده‌اند، از این‌رو در این اثر، به دیدگاه‌های سلفی گرایانه ابن تیمیه بیش از دیگران توجه شده، و دیدگاه دیگر مفسران سلفیه، در ضمن معرفی اثر تفسیری آنها مطابق با شاخص‌های تفسیر سلفیه، به صورت عینی گزارش شده، و نگارنده کوشیده است از تعصب، پیش‌داوری و قضاوت جانبدارانه پرهیزد. از این‌رو داوری نهایی بر عهده خوانندگان فهیم و اگذار شده است. با وجود بضاعت مزجات نگارنده، این پژوهش از گام‌های اولیه در این عرصه بوده، برای رسیدن به کمال مطلوب و رفع کاستی‌های آن، دست دانشمندان فرهیخته را به گرمی می‌فشارد.

در پایان، از همه بزرگوارانی که از اندیشه و قلمشان در نگارش این اثر بهره برده‌ام، به‌ویژه ارزیابان محترم، جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای سید محمدعلی ایازی و جناب حجت الاسلام والمسلمین آقای محمدعلی مهدوی‌راد که با نکته‌سنجی‌های ارزنده خویش بر غنای آن افزودند و نیز جناب حجت الاسلام والمسلمین دکتر محمد اسعدی، دانش‌پژوهان محترم رشته تفسیر تطبیقی و علوم و معارف قرآن سطح چهار جامعه الزهراء (عج)، مدیر محترم گروه قرآن پژوهی، ویراستار ارجمند جناب آقای سید علی شاهچراغ و همه عزیزانی که در بازخوانی، آماده‌سازی و نشر آن سهیم بوده‌اند به‌ویژه برادر ارجمند جناب آقای سیدعدنان اسلامی، که زحمت بازخوانی آن را به نحو شایسته به انجام رساند، از صمیم قلب سپاسگزاری کرده، توفیق همگان را از ایزد منان خواستارم.

امیدوارم خداوند متان این اثر ناچیز را، که بنا به عهد، به ساحت قدسی پیامبر حکمت و رحمت، حضرت محمد مصطفی (صلی الله علیه و آله و سلم) و خاندان پاکش تقدیم می‌شود، ذخیره سفر آخرت نگارنده نادار قرار دهد.

«وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ»

علی فتحی زنجانی

۲۷ رمضان المبارک ۱۴۳۸ ق